

УДК 811.161.2

DOI: 10.30840/2413-7065.1(70).2019.164711

ПРО СПЕЦИФІКУ УКРАЇНОЗНАВСТВА ЯК НАУКИ

Сергій НАЛИВАЙКОorcid.org/0000-0001-8162-1340

кандидат історичних наук,

старший науковий співробітник відділу української етнології НДІУ

Анотація. В основу статті покладено доповідь на методологічному семінарі, присвяченому теоретико-методологічним засадам сучасного українознавства. У контексті пошуку переконливої відповіді на питання про специфіку українознавства як наукової дисципліни у статті розглянуто досвід звернення низки зарубіжних та вітчизняних науковців до проблем самопізнання сучасних націй у рамках цивілізаційного підходу до історій власних країн та крізь призму так званих націєспецифічних дисциплін. Зокрема, істотний інтерес у цьому розумінні становлять напрацювання таких зарубіжних науковців, як М. Лернер (США), Ф. Бродель (Франція), М. де Унамуну (Іспанія), М. Шаповалов (Росія), І. Саракавік (Білорусь), а також низки представників вітчизняної українознавчої науки (П. Кононенко, В. Крисаченко, О. Мостяєв, Л. Токар та ін.), що своїми теоретико-методологічними працями заклали підвалини сучасного наукового українознавства. Автор статті вважає, що становлення та розвиток новітнього українознавства кін. ХХ – поч. ХХІ ст., що виявилися у формі своєрідної «інтелектуальної мобілізації», обумовленої специфікою етнокультурних процесів в Україні у розглядуваний період, відбувалися в руслі загальносвітових наукових тенденцій, а саме крізь призму синтетичних націєспецифічних наук, і можуть кваліфікуватися як початок якісного нового етапу становлення наукового українознавства.

Ключові слова: українознавство як наука; методологія; росієзнавство; білорусознавство; М. Лернер; Ф. Бродель; М. де Унамуну; В. Шаповалов; І. Саракавік; П. Кононенко; В. Крисаченко; О. Мостяєв; Л. Токар; націєспецифічні науки; теорія локальних цивілізацій.

ON THE SPECIFICS OF UKRAINIAN STUDIES
AS A SCIENTIFIC DISCIPLINESerhii NALYVAIKO

Candidate of Historical Sciences,

senior research fellow of the Ukrainian Ethnology Department of RIUS

Annotation. The article is based on the report presented at the methodological seminar devoted to theoretical and methodological principles of modern Ukrainian studies. In the context of finding a convincing answer to the question of the specifics of Ukrainian studies as a scientific discipline, the paper examines the experience of a number of foreign and domestic scholars treating the problems of self-identification of contemporary nations within the framework of a civilizational approach to the histories of their own countries and through the prism of the so-called nation-specific disciplines. In particular, the significant interest in this sense is constituted by works of such foreign scholars as M. Lerner (USA), F. Broudel (France), M. de Unamuno (Spain), M. Shapovalov (Russia), I. Sarakavik (Belarus), as well as a number of representatives of the Ukrainian science (P. Kononenko, V. Krysachenko, O. Mostiaev, L. Tokar, etc.), who, in their theoretical and methodological works, laid the foundations for modern

© Наливайко С.

scientific Ukrainian studies. The author of the article believes that the establishment of the modern Ukrainian studies in the late 20th – early 21st century, due to the specifics of ethnocultural processes in this period and the need for self-knowledge of the Ukrainian nation, manifested itself in the specific form of “intellectual mobilization”. Thus, this process took place in line with global scientific tendencies, namely through the prism of synthetic nation-specific sciences and may qualify as the beginning of a qualitatively new stage in the formation of Ukrainian studies as a scientific discipline.

Key words: *Ukrainian studies; science; methodology; Russian studies; Belarusian studies; M. Lerner; F. Broudel; M. Unamuno; V. Shapovalov; I. Sarakavik; P. Kononenko; V. Kryshchenko; O. Mostiaev; L. Tokar; nation-specific sciences; theory of local civilizations.*

Специфіка історичної ситуації в Україні останніх десятиліть ХХ – поч. ХХІ ст., що виявилася, зокрема, у переході до активної фази етнокультурних і націєтворчих процесів, закономірно поставила на порядок денний питання пошуку українським суспільством нових ціннісних і світоглядних орієнтирів, потребу перемонтування «історичної пам'яті», актуалізувала проблему самопізнання української нації. Вагомим інтелектуальним чинником у цьому розумінні стало звернення представників вітчизняної наукової інтелігенції до українознавства як системи інтегративних знань про Україну й українство та синтетичної наукової дисципліни. Заснування у січні 1992 р. Науково-дослідного інституту українознавства стало закономірною відповіддю наукового товариства на виклики часу, засвідчило усвідомлення важливості українознавства у розв'язанні питань націєтворення в Україні, а водночас і потреби формування фундаментальних засад українознавства як наукової дисципліни в нових історичних умовах, з висоти ХХІ ст. Втім і нині, через майже три десятиліття після здобуття Україною незалежності, серед науковців-гуманітаріїв і вчених-українознавців тривають пошуки оптимальної моделі українознавчого знання, визначення специфіки українознавства як системи знань, його актуальності як

наукового напрямку, наукової й освітньої методології [4; 5; 6; 9; 15].

Яскраве підтвердження сказаного вище – низка методологічних семінарів, присвячених означеній темі, що впродовж багатьох років відбувалися у стінах Науково-дослідного інституту українознавства МОН України, засвідчивши водночас і актуальність, і складність розглядуваної проблеми. Найбільш принципові з питань, що обговорювалися, – що ж таке, власне, українознавство, чим воно відрізняється від решти наук, який його предмет та наукова специфіка, яке його місце серед інших наукових дисциплін? І навіть більше: чи є, зрештою, українознавство наукою у власному розумінні? Не претендуючи на остаточне розв'язання цього непростого питання, вважаємо за доцільне у межах цієї статті звернутися до досвіду низки зарубіжних мислителів, які в різні часи у підходах до вивчення історій власних країн порушували у своїх працях подібні питання, як і міркувань низки вітчизняних теоретиків-українознавців. На наше переконання, врахування цієї історіографічної традиції може стати винятково корисним для кращого розуміння суті сучасного українознавства та його наукової специфіки.

1957 р. у США побачила світ праця американського журналіста, історика й соціолога Макса Лернера під назвою

«Розвиток цивілізації в Америці» [7], що витримала десятки перевидань і нині є настільною книгою багатьох американців. У ній автор прагне відповісти на питання про суть американської цивілізації, намагаючись відобразити всю її в єдиній картині, охопити її структуру та внутрішній сенс, «риси вічності», вважаючи, проте, свою працю лише «роздумами без остаточних відповідей» [7, с. 5]. Автор звертає до американців низку питань і зазначає, що аналогічні питання можна було б спрямувати і представникам будь-якої іншої нації: «Які ваші традиції, звідки ви родом, де ви живете? Як добуваєте харчування, правите країною, вирішуєте питання влади та свободи? Як поділяєтеся на етнічні групи та соціальні класи? Якими віхами відзначене ваше життя від народження до смерті? Як ви закохуетесь, одружуетесь, народжуєте дітей? Як ви вирішуєте глибинні, вічні проблеми? Як ви працюєте, проводите дозвілля, втілюєте свій творчий дух у мистецтві й літературі? Які ті зв'язуючі й організуючі принципи, що втримують вашу цивілізацію від розпаду? Яким богам поклоняєтесь, у що вірите? Які переконання рухають вами, які культурні рамки спрямовують ваше життя? Які у вас мрії, що вас надихає? Яке почуття спільності усіх вас об'єднує?». І, ніби обґрунтовуючи саме такий підхід, зауважує: «Все, про що я раніше писав, думав і переживав, якось саме собою зводилося до єдиної грандіозної теми – природи й сенсу американського досвіду. Щоразу, коли я намагався відсікти шматок від цієї глиби чи то розмірковуючи про американський уряд, лібералізм, міжнародну політику та мораль, виявлялося, що всі ці фрагменти втрачали істотну частку власного змісту у відриві від єдиного

цілого... Тож я завжди нагадую собі, що будь-які політичні баталії й економічні програми рано чи пізно зживають себе і втрачають сенс, а новини, що заповнюють сторінки сучасних газет, назавтра ледь будуть згадуватися, що вожді завжди закінчують свою політичну кар'єру поживклими гравюрама у старих історичних трактатах» [7, с. 8].

У 1986 р. французький історик і мислитель Фернан Бродель у своїй праці «Що таке Франція?» писав так: «Що ж таке Франція? Дати відповідь на це питання – значить вловити саму суть проблеми, зрозуміти Францію за її власною допомогою, побачити, як народжується вона з тих незліченних нашарувань, які шар за шаром терпляче відкладало її минуле, подібно до того, як могутня земна кора утворювалася з ледь помітних морських відкладень, що накопичувалися упродовж багатьох тисячоліть... Нація може існувати, лише коли вона безконечно шукає саму себе, лише коли вона постійно еволюціонує, лише коли вона невтомно протиставляє себе іншим і прагне відповідати найкращому, що в ній приховано... Велика часова тяглість (це – найголовніше), шестикутник Франції, Європа, світ – ось часові і просторові координати мого дослідження. Завдяки цьому я можу відшуковувати у просторі і ставити на свій розсуд різноманітні досліді, перетворюючи все минуле Франції на свого роду полігон для «міжпросторових і міжчасових» зіставлень, покликаних допомогти вловити зв'язки, тенденції і повтори, які роблять цю глибинну історію ретроспективною соціологією, необхідним фундаментом всіх наук про людину» [1, с. 10, 12].

Прагнення пізнання «глибинної історії», очищення її від зовнішніх

нашарувань характерні і для іспанської історіософії, де навіть закріпився спеціальний термін «сутність Іспанії», або «проблема Іспанії», на позначення інтелектуальної дискусії з приводу іспанської національної ідентичності, що тривала усе ХХ ст., охопивши широке коло іспанських мислителів, серед яких Хосе Ортега-і-Гассет, Мігель де Унамуно та ін. Останній у своїх працях прагнув віднайти те, що він називає «вічним історичним шаром» або інтраісторією. Історія, за Унамуно, – це звичайна сукупність подій, що минаються, хвилі моря, що котяться його поверхнею. Натомість інтраісторія – це ті глибини моря, що надають можливість йому зберегти постійність. За зовнішніми подіями, вважав Унамуно, завжди відчутне биття неминущої реальності, тож він закликав істориків у пошуках іспанської особливості, іспанського характеру, іспанського духу звертатися до інтраісторичних глибин.

Взагалі, аналізуючи прояви звертання представників інтелектуальної еліти багатьох країн до проблем самопізнання власних народів, стає очевидним, що вони відбувалися переважно у найскладніші моменти їхньої історії, часи серйозних політичних і соціальних потрясінь, зростання регіонального сепаратизму, пошуків нових світоглядних орієнтирів тощо. Як закономірна реакція на ці виклики часу у суспільстві відбувається своєрідна «інтелектуальна мобілізація», спрямована на самозахист і відповідь на зовнішню загрозу. Подібні тенденції характерні і для країн пострадянського простору, коли після розпаду СРСР стало питання про самовизначення та подальшу долю народів і республік, що входили до його складу, а також їхнє місце у сучасному світі.

Не залишилася осторонь цих процесів і Росія. У 2001 р. у Москві побачив світ курс лекцій для студентів вищих навчальних закладів під назвою «Россиеведение» [14]. У передмові до нього автор Віктор Шаповалов, зокрема, писав: «Завдання книги полягає в тому, щоб ознайомити читача з основними рисами Росії як особливого цивілізаційно-культурного утворення, розкрити місце та значення Росії у складі світової спільноти, виявити риси відмінності та лінії взаємозв'язку з іншими цивілізаціями минулого та сучасності. Питання, що обговорюються в книзі, – це питання, звернені громадянами Росії до самих себе». І далі: «Ця книга не є історією російської цивілізації. Не є вона і моментальним зрізом сучасного російського суспільства. Поточне становище настільки нестійке та рухливе, що будь-яка спроба його закарбувати відразу ж перетворюється на опис учорашнього дня, на опис того, що вже відбулося. Нас цікавлять насамперед універсальні риси Росії, риси «вічності». Основна ідея книги полягає у тому, що Росія являє собою самобутню цивілізацію, що вирізняється великою кількістю специфічних механізмів самопідтримання та саморозвитку. Характер цих механізмів відрізняє її від інших суспільств (цивілізацій). Росія не є простим зібранням ізольованих індивідів, пов'язаних між собою лише формальним, випадковим зв'язком. Спільне буття людей передбачає значну кількість взаємозв'язків і взаємозалежностей, характер яких у Росії завжди був і залишиться інакшим, відмінним від тих, що властиві, скажімо, Західній Європі, Китаю чи Японії. Специфічними лишаються і характери людей, їхні звички, звичаї, системи цінностей. На фоні

історичних змін вловити відносно стійкі риси непросто, проте вони є, оскільки за усіх змін Росія залишається Росією» [14, с. 3-4].

«Завдання комплексного цивілізаційного вивчення Росії, – веде далі дослідник, – винятково складне, а його розв'язання має спиратися на величезну кількість даних різноманітних наук... Змалювати широку панораму російської цивілізації можливо лише за умови узагальнення значної кількості джерел і матеріалів, проте це непросте завдання принципово вирішуване. При цьому цивілізаційний підхід не покликаний підмінити інші науки. Наша увага зосереджена на різноманітних аспектах життя російського суспільства з тим, щоб виявити в них певну єдність і специфіку, характерні саме для Росії. Аби не потонути в деталях, ми будемо прагнути у кожному випадку віднайти основоположні структури, що визначають той чи інший аспект життя російського суспільства. Структури, про які йдеться, обумовлені корінними особливостями Росії: природно-географічними умовами, історичним спадком, етнічним складом населення та іншими, а також особливостями історичного шляху, культури, традицій, ментальності [14, с. 4-5] ... Картину цивілізації можна розкласти на окремі складники, кожен з яких пов'язаний із певним аспектом цього образу життя і думки. Відповідно, цивілізація може бути представлена у вигляді сукупності тематичних блоків. Кожен із них розкриватиме якусь окрему грань або одну зі складових складної будови цивілізації» [14, с. 29].

Близькі тези звучать і у статті «До питання про росієзнавство», що побачила світ 2009 р. у зв'язку зі створенням

Центру росієзнавства при Інституті наукової інформації РАН. Автори статті, зокрема, зазначають: «Росієзнавство – це спроба, не відмовляючись від традиційної класифікації наук, дослідити Росію цілісно та перебороти вузькість, обмеженість галузевих підходів. Ми бачимо наше завдання не в тому, щоб механічно звести воедино різні галузі знання, прикриваючись «легендою» мультидисциплінарності. Нам видається, слід мати на увазі Росію як ціле у ролі обов'язкового «фона» і співвідносити різні теми (природу та географію, економіку й політику, право та культуру тощо) із цим цілим. Лише тоді росієзнавство зможе стати єдиним дослідницьким простором, в рамках якого Росія постане системним об'єктом. Спеціалізованими компонентами цього простору є різні соціальні науки, що досліджують Росію. При цьому росієзнавство зовсім не зводиться до історії. Навпаки, історія інтегрується до полідисциплінарного середовища росієзнавства» [2, с. 5-6].

У 1998 р. у Мінську вийшла друком праця «Білорусознавство» [11]. Її автор Ігор Саракавік, визначаючи специфіку цієї наукової дисципліни, пише: «В широкому сенсі білорусознавство – це система наукових знань про найбільш загальні закономірності формування та розвитку білорусів і все, що з ними пов'язано. У вузькому сенсі слова білорусознавство – це наука про білорусів і Білорусь. Її предметом є найбільш загальні особливості формування, становлення та розвитку білоруського етносу, його самосвідомості, етнічної території білорусів, їх державності, матеріальної і духовної культури, взаємин з іншими етносами та державами. Особливість білорусознавства як науки та навчальної

дисципліни найкраще проявляється у її зв'язку з іншими суспільними науками. Білорусознавство всебічно, діалектично пов'язане з іншими гуманітарними та природничими науками. Воно не може існувати ізольовано від суспільних наук. Особливість білорусознавства якраз і полягає в тому, що воно вивчає різні боки Білорусі та життєдіяльності білоруського народу у всій реальності і різноманітності, використовуючи для цього досягнення різних наук» [11].

У контексті згадуваних вище процесів формування націєспецифічних наук на пострадянському просторі на поч. 90-х років ХХ ст. цілком закономірним вбачається й постання у січні 1992 р. в Україні Науково-дослідного інституту українознавства. Його засновник і перший директор П. Кононенко у вступному слові до книжки «Українознавство», узагальнюючи досвід перших років існування наукового закладу, писав: «... збагнути уроки історії, осягнути правду про походження, усі грані буття та свідомості, справжні перспективи й шляхи досягнення мети українського народу можливо лише на засадах системного методу, тобто бачення історії й долі народу в єдності зусиль археологів і антропологів, теологів, географів і біологів, лінгвістів і фольклористів, соціологів, релігієзнавців і філософів, краєзнавців. З огляду на це в основу концепції українознавства як цілісної, системної, інтегративної науки було покладено принцип взаємозалежності та єдності таких складових: українознавство як історія, теорія, методологія, еволюція української етності, природи, мови, культури, держави, української ментальності і долі, історичної ролі українства як феномена всепланетарного та його історичної місії» [5, с. 7].

Важливим етапом на шляху осмислення суті та специфіки українознавства як науки стала праця філософів та українознавців В. Крисаченка й О. Мосцяєва «Україна: природа і люди» [6], де Україна розглядається як геополітична та геокультурна реальність у просторі і часі, як цивілізація – особливий організм, в якому сплавляються у нерозривну єдність природні та соціокультурні складники. Ця реальність розглядається дослідниками як власне природне доквілля, в якому перебувають людські спільноти, що історично потрапили у залежність від ландшафтних чинників, виробивши відповідні соціокультурні комплекси. «Вживаючи термін «цивілізація», – пишуть автори, – ми маємо на увазі те його розуміння, що пов'язане з іменами М. Данилевського й А. Дж. Тойнбі, а саме поняття локальних цивілізацій, що охоплюють певний регіон земної кулі, що включає до свого складу одну або кілька країн... Завдання полягає в тому, щоб показати виправданість та плідність погляду на Україну як особливу цивілізацію, що посідає своє місце в низці локальних цивілізацій сучасності». «На кожному етапі розвитку людства, – зазначають далі науковці, – можна виокремити низку цивілізацій, які функціонують як реальна єдність. Вони не обов'язково співпадають з державою, нацією. Зазвичай межі цивілізації перекривають географічні кордони національних, політичних, мовних або релігійних одиниць. Загалом і в цілому кожна з цивілізацій зберігає свою самобутність, свою самототожність всупереч змінам, що стосуються окремих сторін її життя. Зміни всередині цивілізації відбуваються відповідно до власних законів, притаманних кожній цивілізації,

за підтримки єдності всіх її складників. Зовнішні фактори прискорюють й уповільнюють, полегшують або утруднюють розкриття внутрішнього потенціалу цивілізації. Загальні тенденції світового розвитку знаходять у складі кожної цивілізації своє особливе втілення й реалізуються у специфічній для даної цивілізації формі».

Не менш цікавими є і міркування дослідників щодо методологічної специфіки українознавства. Такі науки, як фізика, хімія, географія, біологія, психологія, соціологія тощо, – вважають В. Крисаченко й О. Мостяев, – виокремлені за спеціальними методами дослідження та специфічним, стандартизованим, формалізованим об'єктом дослідження. Натомість українознавство формується не за методом дослідження, а за об'єктом, маючи на меті не розчленування і дослідження ідеалізованого об'єкта під певним кутом бачення, але «стереоскопічне», об'єднане бачення конкретної цілісної системи – України, розуміння умов її виникнення як неповторного, своєрідного та стійкого явища. Весь комплекс наук про цілісні системи, на противагу розчленовуючим, спеціальним, предметним наукам, вважають об'єктними, або системними, оскільки вони сформовані за принципом визначення об'єкта, поняття ж «системні» відображає системну суть методологічного підходу. У системних науках немає якогось власного методу, що організовує лише її коло знань, але замість спеціалізованого аналітизму використовуються системний підхід і комплекс методів з різних наук. Методологічна суть підходу полягає у тому, щоб описати систему на якісному рівні, шляхом використання певних фундаментальних ідей та образів, змодельовавши

систему як цілісність. Важливо, що будь-яка системна наука, – зазначають автори, – не заміщає спеціальні, не витісняє їх з поля наукових досліджень, але доповнює їх у тому, що вони не можуть дати, а саме – у розумінні принципів існування та розвитку цілісностей, оскільки в системі спеціальних наук таке завдання переважно викликає нездоланні труднощі. Таким чином, – підсумовують автори дослідження, – можна говорити про різні підходи до українознавства, але в кожному разі йдеться про системну науку, котра вимагає відповідної організації матеріалу, продиктованої об'єктом, а не методом [6, с. 7-8, 13, 16].

Автори книжки висловлюють також цікаве міркування про два рівні українознавства як наукової дисципліни. «Генетично українознавство, – пишуть вони, – виростало на базі еkleктичного об'єднання знань з різних наукових галузей стосовно цілісного об'єкта – України, отже у цьому розумінні – це система наукових знань». Втім у збереженні такого підходу, на думку авторів, нині слід вбачати чинник штучного гальмування розвитку українознавства. Наступний етап – наукове українознавство, що має ґрунтуватися на системному підході. Він передбачає низку відповідних завдань, котрі мають бути вирішені цивілізаційною або етноспецифічною наукою [6, с. 9-10]. Що ж до самого українознавства, то його, на думку авторів, «можна визначити як науку, котра вивчає Україну як природно-соціо-культурну цілісність» [6, с. 10].

Саме наприкінці ХХ ст., вважає методолог і теоретик сучасного українознавства Л. Токар, характер українського життя, його потреби починають диктувати нові підходи й нові виміри в

самопізнанні, а теоретико-методологічні знання в цій галузі досягають такого рівня розвитку, коли стають спроможними охоплювати, аналізувати й синтезувати всю полісистемну сферу українознавства й відтворювати більш-менш цілісний образ народу. «Галузеві дослідження, – вважає науковець, – кожне з яких розвивається за своїми принципами, методологією та методикою, рано чи пізно мали постати перед дилемою взаємодії з іншими складниками, вироблення її механізмів і технології, а точніше – перед дилемою розроблення методології розвитку цілого та особливостей його прояву. Дослідження методології прояву цілого у кожній зі сфер буття (а не тільки особливостей самої сфери) якраз і вирізняють підхід інтегративного українознавства від його складових – галузевих наук. Саме такий підхід у визначенні методології українознавства поставив на перший план його подальшого розвитку проблему концентрації знань, добутих галузевими науками, у їх дослідженні та вивченні певних сторін, особливостей, властивостей, якостей цілого тощо. Тож головною проблемою розвитку українознавства на нинішньому етапі, – вважає дослідник, – постає вироблення в спільноти потреби інтеграції знань, які формувалися й формуються на рівні центрів і в яких відтворюється досвід основних сфер життєдіяльності людини й спільноти» [9].

Підсумовуючи далеко не повний перелік імен дослідників, що висловлювалися стосовно специфіки й методології сучасного українознавства, думається, що наведені вище міркування зарубіжних та вітчизняних науковців здатні істотним чином прояснити зміст і специфіку українознавства як наукового

напряму. По-перше, становлення українознавства як націєспецифічної науки в Україні, а також система центрів, що охоплюють різні сфери буття українства, витворені науковим колективом Інституту, вбачаються такими, що творилися цілком в руслі й дусі загальносвітових наукових тенденцій. З огляду на це важко погодитися з оцінкою розвитку українознавчого знання у 90-ті роки ХХ ст. як «імітації українознавства», про що іноді йшлося [2, с. 55]. Вочевидь, ідеться про зародження і становлення цілком нової науки, як і закономірні у цьому розумінні пошуки її специфіки, предмета, методів, наповнення її фактажем.

По-друге, українознавство як інтелектуальний напрям, присвячений осмисленню України та світового українства як геополітичної реальності, нині може розглядатися у двох основних вимірах: 1) як еkleктична система знань про Україну й українство, починаючи з найдавніших часів. Це ніби перший рівень українознавства. Таке завдання ставили перед собою, скажімо, творці «Енциклопедії українознавства» під редакцією В. Кубійовича – дати одну книжку, яка містила б суму найнеобхідніших знань про Україну і заступила б собою низку підручників [3]. На сучасному етапі наукова діяльність більшості науковців-українознавців у сфері власних зацікавлень (історії, мовознавства, етнології, культурології тощо) – це саме українознавство як система наукових знань; 2) як науковий напрям, що вивчає Україну як природно-соціо-культурну та цивілізаційну цілісність. Це ніби другий, наступний, рівень українознавства. Зокрема, у працях представників новітнього вітчизняного українознавства (П. Кононенко, Л. Токаря, В. Крисаченка,

О. Мостяева та ін.) відбувається розуміння переходу на цей новий, вищий, рівень українознавства, дається його методологічне обґрунтування, проте по суті цього переходу здійснено не було. Цілком очевидно, що це непросте завдання вимагає відповідного кадрового забезпечення, фахівців-українознавців, що володіють системним мисленням, які спроможні перейти від аналізу до синтезу, що в даному контексті розглядається як «вищий пілотаж» науки. При цьому важливо, що обидві згадані течії українознавства не мають протиставлятися одна одній і розвиватися паралельно.

По-третє, визначаючи методологічний принцип українознавства, слід вести мову про моделювання дослідженого об'єкта як цілісності та розуміння принципів його існування, виходячи з розвитку власних закономірностей. Методологічний ланцюжок у такому разі виглядатиме так: джерела – факти – пошук закономірностей – розуміння принципів його існування – моделювання дослідженого об'єкта як цілісності. Відтак українознавство має будуватися на вивченні комплексу фактів з різних наук, що торкаються України. Причому ці факти мають бути у такий спосіб інтерпретовані навколо системного підходу, щоб стало можливим виявити ефект культурно-цивілізаційної цілісності.

По-четверте, впадає у вічі, що відповіді на численні питання, спрямовані на самопізнання власних народів, дослідники часто намагалися відшукати в руслі цивілізаційного підходу [10], що, на відміну від історичної науки в її класичному розумінні, зосереджує увагу не стільки на динаміці історичних змін, скільки на характерних рисах того чи іншого суспільства, взятого у тривалій

історичній перспективі. Відтак розлогі хронологічні рамки українознавства – від давнини і до сучасності – обумовлені тим, що жодні загальні закономірності на будь-якому вузькому хронологічному періоді простежити неможливо.

Підсумовуючи сказане вище, можна цілковито погодитися з думкою про те, що постання кожної науки закономірне й обумовлене потребою часу [9]. Як і з тим, що саме час визначає і рівень розвитку певного наукового знання, і форми кожної науки, що загалом відповідають тогочасному стану мислення, освіти, науки взагалі [5, 53-54]. І якщо С. Єфремов століття тому визначав українознавство як «науку про наш рідний край» [2], то нині, на початку XXI ст., українознавство вже встигло подолати непростий шлях від країно-, народо-, суспільство-знавства до його становлення як окремої системної інтегративної наукової дисципліни. Така інтегративність закономірно впливає з потреби осягнення України як системної реальності, що неможливо зробити, розглядаючи лише окремі її елементи. Відтак українознавство як наука дасть можливість отримати не просто фактологічне, а осмислене, об'ємне уявлення про сучасну українську цивілізацію у її сьогоднішньому розумінні.

Є вагомими підстави вважати, що кожен народ, кожне суспільство, що переходить на новий рівень самоорганізації, скажімо, від народу до нації, в ході етнокультурної мобілізації має сформулювати свій статус у світі, осягнути свою перспективу у часі та світовій цивілізації. Тож для українського народу, що тривалий час не мав власної держави і нині перебуває в процесі трансформації у сучасну націю, українознавство як націєспецифічна наука

має виняткове значення, а постання її обумовлено потребою раціонального системного осмислення національного буття. Воно має допомогти інтелектуальній еліті сучасної України усвідомити місце свого народу у тій чи іншій культурно-цивілізаційній спільності та у світі в цілому. Важливо, що в даному разі не йдеться про українознавство як суспільну ідеологію: цілком очевидно, що наука не може ні ґрунтуватися на ідеології, ні ставати нею. Водночас вона може здійснювати певну ідеологічну стратегію, що ґрунтується на наукових засадах.

Отже, дискусії навколо наукової специфіки українознавства не припиняються, що слід розглядати як об'єктивний процес. Навряд чи нині чиясь думка з цього приводу може розглядатися як безперечна – пошуки оптимальної наукової моделі тривають, шляхом спроб і помилок відбувається становлення нового наукового напрямку. Тож і роздуми про сутність українознавства ми намагаємося знайти відповіді на виклики часу, на потреби суспільства, відштовхуючись від об'єктивних реалій сучасного розуміння українознавства як науки. Варіанти підходу до українознавства можуть бути, очевидно, різними, поки це не призведе до формулювання декількох або однієї центральної парадигми, котра впливатиме з бачення системоутворюючого чинника цілісності. Оформлення такої цілісної парадигми в українознавстві свідчитиме про новий етап розвитку цієї науки і про те, що таку відповідь, нарешті, знайдено.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бродель Ф. Что такое Франция? Книга первая: Пространство и история. Москва, 1994. 405 с.

2. Гай-Нижник П. Роль і місце українознавства у новітньому науковому просторі та його значення в гуманітарній політиці держави і системі національної безпеки. *Українознавство*. 2015. № 1. С. 53–60.

3. Глебова И. К вопросу о руссификации (о задачах Центра руссификации ИНИОН РАН). *Труды по руссификации*. Вып. I. Москва, 2009. С. 5–15.

4. Єфремов С. Українознавство: показник потрібнішої до самоосвіти літератури. Київ, 1920. 64 с.

5. Енциклопедія українознавства / під ред. В. Кубійовича. Т. I–XI. Львів, 1993–2003.

6. Зінченко А., Галайко Б. Актуальне українознавство: запити суспільства, наукові та етичні параметри. *Українознавство*. 2015. № 1. С. 8–13.

7. Кононенко П. Українознавство. Підручник для вищих навчальних закладів. Київ, 2006. 870 с.

8. Крисаченко В., Мостяев О. Україна: природа і люди. Київ, 2002. 623 с.

9. Лернер М. Развитие цивилизации в Америке. Образ жизни и мысли в Соединенных Штатах сегодня. В 2-х т. Т. I. Москва, 1992. 671 с.

10. Мостяев О. Цивілізації, Європа, українство: історико-типологічний підхід. Київ, 2018. 324 с.

11. Саракавік І. Беларуснаўства. Мінск, 1998. 284 с.

12. Токар Л. Наукові основи українознавства. Київ, 2013. 352 с.

13. Унамуну, Мигель де. Избранное в двух томах. Ленинград, 1981. 520 с. + 352 с.

14. Шаповалов В. Руссификация. Москва, 2001. 573 с.

15. Чирков О. Методологічний семінар з українознавства. *Українознавство*. 2015. № 2. С. 197–204.

REFERENCES

1. BROUDEL, F. (1994). *Space and History*, Book 1 of *What Is France?* Moscow, 405 p. [in Rus.]

2. HAI-NYZHNYK, P. (2015). The Role and Place of Ukrainian Studies in the Newest Scientific Space and Their Significance in the Humanitarian Policy of the State and the System of National Security. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 1, pp. 53–60. [in Ukr.]
3. GLEBOVA, I. (2009). On Russian Studies (On the Tasks of the Center for Russian Studies, INION RAN). In: *Trudy po rossiyevedeniyu* (Works on Russian Studies), Vol. 1, Moscow, pp. 5–15. [in Rus.]
4. YEFREMOV, S. (1920). *Ukrainian Studies: An Essential Guide to Literature for Self-Education*. Kyiv, 64 p. [in Ukr.]
5. KUBIIOVYCH, V., ed., (1993–2003). *Encyclopedia of Ukrainian Studies*. Vol. I–XI. Lviv. [in Ukr.]
6. ZINCHENKO, A., HALAIKO, B. (2015). Contemporary Ukrainian Studies: Societal Demands, Scientific and Ethical Parameters. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 1, pp. 8–13. [in Ukr.]
7. KONONENKO, P. (2006). *Ukrainian Studies*. A Textbook for Higher Educational Institutions. Kyiv, 870 p. [in Ukr.]
8. KRYSACHENKO, V., MOSTIAIEV, O. (2002). *Ukraine: Nature and People*. Kyiv, 623 p. [in Ukr.]
9. LERNER, M. (1992). *Development of Civilization in America. Lifestyle and Thought in the United States Today*. In 2 Vol. Vol. 1. Moscow, 671 p. [in Rus.]
10. MOSTIAYEV, O. (2018). *Civilizations, Europe, Ukrainians: Historical and Typological Approach*. Kyiv, 324 p. [in Ukr.]
11. SARAKAVIK, I. (1998). *Belarusian Studies*. Minsk, 284 p. [in Bel.]
12. TOKAR, L. (2013). *Scientific Foundations of Ukrainian Studies*. Kyiv, 352 p. [in Ukr.]
13. UNAMUNO, M. de. (1981). *Selected Works in 2 Volumes*. Leningrad, 520 p. + 352 p. [in Rus.]
14. SHAPOVALOV, V. (2001). *Russian Studies*. Moscow, 573 p. [in Rus.]
15. CHYRKOV, O. (2015). Methodological Seminar on Ukrainian Studies. *Ukrainoznavstvo* (Ukrainian Studies), Vol. 2, pp. 197–204. [in Ukr.]

Специфіка історичної ситуації в Україні останніх десятиліть ХХ – поч. ХХІ ст., що виявилася, зокрема, у переході до активної фази етнокультурних і націєтворчих процесів, закономірно поставила на порядок денний питання пошуку українським суспільством нових ціннісних і світоглядних орієнтирів, потребу перемонтування «історичної пам'яті», актуалізувала проблему самопізнання української нації. Вагомим інтелектуальним чинником у цьому розумінні стало звернення представників вітчизняної наукової інтелігенції до українознавства як системи інтегративних знань про Україну й українство та синтетичної наукової дисципліни.